

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ÖZEL SAYI

Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ÖZEL SAYI

Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan

Bu Dergide Yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

ISBN: 975 - 482 - 473 - 8

ISSN: 1301 - 0522

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1999

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Prof. Dr. M. Sait YAZICIOĞLU <i>Cumhuriyetin 75. Yılında Din Öğretiminde Yeni Hedefler</i>	1
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>İslam'ı Yeniden Anlamak ve Anlatmak</i>	9
Prof. Dr. Kerim YAVUZ <i>Genel Öğrenmeden Dini Öğrenmeye Yaklaşımlar</i>	55
Prof. Dr. Orhan TÜRKDOĞAN <i>Türk Toplumunda Yeni Dini Hareketler ve "Cemaatlaşma"</i>	65
Prof. Dr. Ünver GÜNAY <i>Dinin Bireysel ve Toplumsal Boyutu</i>	91
Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ <i>Mustafa Kemal Atatürk'ün İslam Tarihi Anlayışı</i>	119
Prof. Dr. Münir KOŞTAŞ <i>Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Dünü, Bugünü)</i>	141
Prof. Dr. Münir KOŞTAŞ <i>Türkiye'de Laikliğin Gelişimi (1920'den Günümüze Kadar)</i>	185
Prof. Dr. Hasan ONAT <i>Din Alanında Yeniden Yapılanma Üzerine</i>	197
Prof. Dr. Nesimi YAZICI <i>Osmanlı Son Döneminde Cumhuriyete Hutbelerimiz Üzerine Bazı Düşünceler</i>	209
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ <i>Milli Kültürde Dinin Rolü</i>	217
Doç. Dr. Suat CEBECİ <i>Cumhuriyet Döneminde Yüksek Din Öğretimi</i>	227
Doç. Dr. Halis AYAN <i>Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi Genel Bakış</i>	237
Doç. Dr. Mualla SELÇUK <i>Teorik ve Pratik Açmazlarıyla Kültürel Miras Öğretimini Sorgulayan Bir Deneme</i>	255
Doç. Dr. Ahmet AKBULUT <i>Din, Laiklik ve Demokrasi Üçgeni</i>	265

Yrd. Doç. Dr. Ahmet KELEŞ
*Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 75. Yılında İlahiyat Fakültelerinin
Önemi* 279

Dr. İbrahim ÖZDEMİR
Çevre Biliminin Gelişiminde Çevre Ahlâkı'nın Önemi 295

ÇEVİRİLER

Prof. Christian W. TROLL (Çeviren: Dr. Ş. Ali DÜZGÜN)
*Hristiyanlık ve İslam Perspektiflerinden Sosyo-Politik ve Kültürel Çoğulcu-
luğun Temelleri*..... 319

İSLÂM'DA YENİDEN YAPILANMA ÜZERİNE

Prof. Dr. Hasan ONAT

I

Yirminci asır, belki de insanlığın yüzbinlerce yıllık serüvenine bedel olacak çok yoğun tecrübelerin yaşandığı bir zaman dilimi olmuştur. İki büyük savaş, dünya haritalarının değişmesine, imparatorlukların yıkılmasına, milyonlarca insanın hayatına mal olmuştur. Doğu Bloku'nun çökmesi, "kapalı toplumlar"ın ayakta kalamayacağını, "demokrasi", "laiklik", "insan hakları", "hukukun üstünlüğü" gibi insanlığın asırlara dayanan tecrübesinin sonuçları olan evrensel değerleri görmezlikten gelerek ve "din" olgusunu dışlayarak bir yere varılamayacağını gözler önüne sermiştir. Çözümler ve yeniden yapılanmalar, algılama melekelerimizi felç eden bir hıza ulaşan "değişim" in kaçınılmaz sonuçlarıdır.

İnsanoğlunun ulaştığı bilgi birikimi, bilimsel ve teknolojik gelişmeler, gerçekten heyecan vericidir. İnsanlık yeni bir uygarlık yaratmanın eşliğindedir; bilginin merkezde ve bütün alanlarda belirleyici olduğu, Tofler'in deyişiyle "Üçüncü Dalga Uygarlığı"..¹ Her ne kadar "sıkıştırılmış bir zaman dilimi"nde yaşayan² insanlığı bir "uygarlık çatışması"nın beklediğini söyleyenler var ise de, insanlığın geleceğinin bilimsel bilgiye ve bunun sağladığı gücün kontrol edilerek insanın yararına kullanılıp kullanılmamasına; daha açık bir ifadeyle insanın hırsını ve açgözlülüğünü dizginleyecek, bilimle barışık, fitratla ve akılla çelişmeyen yeni bir din anlayışına bağlı olduğunu görmek hiç de zor değildir.

E. From, insanın başarılarıyla gurur duymasının hakkı olduğunu belirterek şu tespitlerde bulunur: "Şu var ki, çağdaş insan, kendini yine de tedirgin ve gitgide daha şaşkın hissetmektedir. Çalışıp çabalamakta, ama yaptığı işlerin boşluğunu belli belirsiz bir şekilde fark etmektedir. Madde üzerindeki gücü arttıkça, özel hayatında ve toplum içerisinde kendini güçsüz hissetmeye başlamıştır. Tabiata egemen olmak için yeni ve daha iyi

1. Alvin-Heidi Tofler, Yeni Bir Uygarlık Yaratmak, Çev. Zülfü Dicleli, İst. 1996.
2. Brzezinski, Kontrolden Çıkış Dünya, çev. H. Menemencioglu, İst. 1996, VII.

araçlar yarattıkça, bu araçların karma karışık ağına düşmüş ve onlara anlam kazandıran biricik gayeyi -yani kendisini- gözden kaçırmıştır. Tabiatın efendisi oldukça, kendi elleriyle yapmış olduğu makinenin kölesi haline gelmiştir. Madde konusundaki tüm bilgisine rağmen, insan varlığının en önemli ve temel sorunları konusunda bilgisizdir: İnsan nedir, nasıl yaşamak zorundadır, İnsanın içindeki çok büyük güçler nasıl serbest bırakılabilir ve verimli şekilde nasıl kullanılabilir?"³. İnsanoğlu, kendi yarattığı yapay bir dünyaya mahkum hale gelmiş durumda. Özgürlük, özgürlük diye bağırmasına rağmen, kendi özgürlüğünü kendi elleriyle yokediyor. Hayatın anlamını akla bile getirmeden insan özgürlüğünden söz edilebilir mi? İnsan, "değerler ve davranış normları olmadan" yaşayamaz. İnsanın ontolojik yapısından ve ictimai bir varlık olmasından kaynaklanan "din" ihtiyacı, insanın gelişmişlik düzeyine bağlı olarak artmaktadır. Çünkü, din, insanın, toplum içinde insanca yaşayabilmesi ve kendini inşa edebilmesi için gerekli olan bir "araç"tır.

"Yeni bir uygarlık" arayışına girmiş olan dünyada, Müslümanların da -eğer bu süreçte Müslüman olarak onurlu bir yer edinmek, insanlığın gidişinde etkin olmak gibi bir kaygıları varsa-, öncelikle kendi din anlayışlarını gözden geçirmeleri, bir anlamda zorunluluk haline gelmiştir. İnsanlığın ihtiyacı, İslâm'ın temel özellikleri, Müslümanların son iki asırdır içine sürüklendikleri manzara, İslâm'ın Kur'ân ekseninde, bilimsel yöntemlerle yeniden anlaşılması ve yorumlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bunun için de, "din" tanımının, "din-bilim" ilişkisinin yeniden sorgulanmasına ve yeniden kurulmasına, Kur'ân'a Kur'ân'ın istediği perspektiften bakılmasına, aklın ve eleştirel yaklaşımın bütün alanlarda önplana çıkarılmasına ve mezhepler üstü bir tutuma ihtiyaç vardır.

II

İnsanoğlu, kendi varlığının farkında olan, kendini gerçekleştirmek üzere bu dünyada bulunan sosyal bir varlıktır.

Kendi varlığının farkında olan insanoğlunu en çok korkutan şeylerin başında yalnızlık, belirsizlik, boşluk ve kaos gelir. Din ve bilim, kendini inşa etme sorumluluğu ile varlık sahnesine çıkan insanın yolunu aydınlatan, asla birbiri ile çelişmemesi ve çatışmaması gereken iki temel "araç"tır. Din'in bilgi olarak kaynağı Tanrı'dır; kurumlaşması insan eliyle gerçekleşir. Bilim ise, tamamen insan ürünüdür. Din ve bilim, birbirlerinin alanlarına saygı göstererek işbirliği yaptıkları zaman, insan, kendisiyle, toplumla ve Tanrı ile barış içinde yaşama imkanına kavuşabilir. Din ve bilimin çatışması, her zaman felaket getirmiştir.

3. Eric From. Erdem ve Mutluluk, 12.

Düşünen insan, kendisinin Tanrı olmadığını farketdiği andan itibaren, fıtratından kaynaklanan saiklerin etkisiyle, bir "anlam arayışı" sürecinin içinde bulur kendisini... Bilim, çerçevesi bilme, anlama ve açıklama çabaları tarafından belirlenen bu sürecin doğal sonucudur. "Bilim, temelde, insanoğlunun, kendisini ve çevresini daha iyi tanıyıp, gerektiğinde, etkileyebilme, ona egemen olup kendi kontrolü altına alma şeklindeki doğal istek ve güdüsünden kaynaklanmaktadır. Bilimin temel işlevleri anlama (verstehen), açıklama (erklenen) ve kontrol olarak ifade edilebilir"⁴. İnsan ürünü olan bilimsel faaliyetlerin yürütüldüğü belli başlı üç alan vardır: Bunlar: "Toplum (sosyal) bilimleri, doğa (fizik ve tabiat) bilimleri ile matematiktir... Doğa bilimleri ile toplum bilimleri arasındaki temel ayırım, içeriklerinin kontrol ve incelenebilme güçlüklerindeki düzey ayrılığıdır. Bilimlerden, yalnızca matematik (ve mantık) mutlak olup, ötekiler görelidir"⁵.

Tabiatta olup-bitenler, matematik diliyle ifade edilebilen "yasa"lara göre gerçekleşir. Tabiat bilimleri "Yaratıcı"nın "varlık"ı yaratırken koyduğu bu yasaların keşfedilmesi, anlaşılması, açıklanması ve matematik diline tercüme edilmesi faaliyetidir. İnsanoğlu, yasaları metamatik diline tercüme etmekle, madde üzerindeki tasarruf gücünün⁶ ve yaratıcı yeteneklerin en üst seviyede etkin olmasına imkan sağlayan muhteşem teknolojiyi yaratmıştır. "Kültür"ü insanın tabiata katkıları şeklinde tanımlayacak olursak⁷, "Kültür Bilimleri"⁸, "Manevi İlimler"⁹, "İnsan Bilimleri"¹⁰ veya "Sosyal Bilimler" in insana özgü olan bu alandaki "anlama"ya dayalı bilimsel faaliyete verilmiş isimler olduklarını görürüz. Tabiat bilimleri alanındaki araştırmalar ne kadar bilimsel ise, insan bilimlerinin alanında ve onun bir alt şubesi olan "İlahiyat Bilimleri" alanındaki araştırmalar da en az onun kadar bilimseldir.

İnsanın, insanca yaşayabilmek, toplum içinde kendi gerçekleştirebilmek - kendini sağlıklı bir şekilde inşa edebilmek - için "din"e ihtiyacı vardır. İnsanoğlunun, ilk insandan bu yana yaşadığı tecrübe bu gerçeği ortaya koyduğu gibi, sosyoloji ve psikoloji alanında yapılan araştırmalar da "din" olgusunu gözardı ederek bir yere varılamayacağını göstermektedir.

4. Niyazi Karasar, Bilimsel Araştırma Yöntemi, Ank. 1998, 8.
5. Karasar, aynı eser, 11.
6. "Emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri, lutfedip verdiği rızıkı aramanız için denizi buyruğunuz altına veren Allah'tır, belki artık şükredersiniz. Göklerde olanları, yerde olanları, hepsini sizin buyruğunuz altına vermiştir. Doğrusu bunlarda, düşünen kimseler için dersler vardır". Casiye, 12-13.
7. Krş. Yılmaz Özakpınar, İslam Medeniyeti ve Türk Kültürü, İst. 1997, 11-12.
8. Doğan Özlem, Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi, İst. 1986.
9. Kamiran Birand, Manevi İlimler Metodu Olarak Anlama, Ank. 1960; Dilthey ve Rickert'te Manevi İlimlerin Temellendirilmesi, Ank. 1954.
10. H.P. Rickman, Anlama ve İnsan Bilimleri, çev. M. Dağ, Ank. 1992.

Tarih boyunca, nerede bir toplum varsa, orada mutlaka din de varolmuştur. "Din; insanla beraber varolmuş, insanla beraber varolmakta ve öyle görünüyor ki insanla beraber varolacak bir kurumdur. İnsanlık tarihinde ne kadar gerilere gidilirse gidilsin, dinî inançlardan yoksun bir topluma rastlanmamaktadır. Tarihî devrelerde olduğu kadar tarih öncesinde de insanoğlunun bazı inançlara sahip olarak yaşadığı, yapılan ilmi araştırmalardan anlaşılmaktadır. Bütün bunlar, toplumu ayakta tutan temel esasların başında "din" in geldiğini ortaya koymaktadır"¹¹.

Din, insanoğlunun toplumsal hayat tecrübesi sürecinde ilk gerçekleştirdiği kurumlardan birisidir. Bu durum, -ister ilk insan Hz. Adem'in aynı zamanda ilk peygamber oluşuyla, isterse, toplumun ayakta kalabilmesi için "bir din kurumu yaratmak" ihtiyacı ile izah edilsin- "din" in, insanın ontolojik yönüyle irtibatlı olduğunu göstermektedir. Bir başka ifadeyle insanın yapısı, insanın olduğu her yerde "din" in de mevcut olmasını gerektirmiştir. Ateist olan, hiçbir dine bağlı olmadığını ifade eden bireyler, her zaman az da olsa mevcut olmuştur ve olacaktır. Ancak, bütünüyle ateist veya dinsiz bir toplumun geçmişte veya şimdi varolduğuna dair hiçbir kanıt yoktur.

Din, toplumda, toplumun kültür ve uygarlık seviyesine göre kurumlaşmakta ve etkin olmaktadır. "Din" in dinamik yapısı ve insanın kendini inşa etmek durumunda olan bir varlık oluşu, -toplumlar çoğu zaman bu gerçeğin farkında olmasalar da- dinsel kurumlaşmanın hiçbir zaman tamamlanmaması gibi bir sonuç doğurmuştur. Nitekim İslâm'ın kendine ve diğer dinlere bakışı, bu tespiti doğrulamaktadır. İslâm, Allah katından gelen vahyin etrafında şekillenen son din olduğu iddiasındadır. Diğer dinlerin bir şekilde insanın din ihtiyacına cevap veremez hale gelmeleri, Sünnetullah'a uygun olarak, yeni bir "din" e ihtiyaç doğurmuştur. Hz. Muhammed peygamberlikle görevlendirilmiş ve ona gelen vahyin etrafında İslâm dini teşekkül etmiştir.

Bilimin ve dinin kendilerine özgü alanları olmasına rağmen, insanoğlunun birey ve toplum planında insanca yaşayabilmesi için, bilimin ve dinin işbirliğine ve birlikte etkin olmasına şiddetle ihtiyaç vardır. Yirminci asrın başlarında, bilim ve din karşı karşıya getirilmiştir. Oysa, bilim de, din de hayatın gerekleridir. "Her ikisine de gerek olduğu için birbirlerine karşı olmamalıdır. Gerçekte bilim dine dayanmalı, din de bilimsel bir akılçılık içermelidir. Bilim ile din arasında uyum kurmanın bütün insanlık için son derece aydınlatıcı bir etki olacağına içten inanıyorum. Bu bağlamda Albert Einstein'ın 'Dinsiz bilim aksak, bilimsiz din ise kördür' sözlerinin şimdi, onun bunu söylediği zamandan daha büyük önem taşıdığını düşünüyorum" (Ikeda)¹².

11. G. Tümer - A. Küçük, Dinler Tarihi, Ank. 1997, 1.

12. A. Toynbee-D. Ikeda, Yaşamı Seçin, çev. Umut Arık, Ank. 1992.

Din, bütün dünyada yeniden “yükselen değer” haline gelmiştir. Bu durum, modernitenin, insanî gerçeklik gözardı edilerek gelişen bilim ve teknolojinin insanın anlam arayışına sağlıklı cevap verememesinin, iletişim imkanlarının artmasına bağlı olarak iyice ivme kazanan “sosyal değişme”nin doğal sonucudur. İnsanlık, “din”i dışlayarak bir yere varılamayacağını bir kez daha acı tecrübelerle de olsa, anlamış görünmektedir. Ancak Brzezinski'nin şu tespitleri bu noktada ihmal edilecek gibi değildir: “Her ne olursa olsun, gelişmiş dünyada bilimin sınırları sonuna kadar zorlanacak ve insanoğlunun iç ve dış boyutlarını öyle değiştirecektir ki, bu, insan varlığının temel karakterinde bile etkili olacaktır. Umuyoruz ki daha uzak bir gelecekte, modern bolluk döneminin ve bilimdeki son gelişmelerin yarattığı ruhsal boşluğun farkına varılır ve modern toplum artık dikkatlerini yeniden hayatın felsefi ve ruhsal yönüne çevirir. Böylece, insanların şu anda sahip olduğu ve hatalı bir biçimde kontrol ettiğini sandığı gücün yerine, toplumsal olarak insanları daha birbirine bağlayıcı yeni ahlâki kriterler ortaya çıkabilir. Artık, merkezi olarak örgütlenmiş resmi dinin insanların sosyal hayatında yeniden etkili olabileceğini düşünmek doğru bir inanış değildir. Bu nedenle, tarihi gelişimin dinamizminden etkilenen insanoğlunun ruhsal sağlığı için yeni bir başlangıç noktası bulmak gerekir”¹³.

Günümüz dünyasında, gücün kontrolü için “din”e, dinin de bireysel mutluluğu ve toplumsal barışı sağlayabilmesi için, bilime, her zamankinden daha fazla ihtiyacı vardır. Daha açık bir ifadeyle, insanoğlunun anlam arayışı, onu, yeniden “din arayışı” noktasına getirmiştir. İslâm dini, gerek inanç, ibadet ve ahlâk ilkelerindeki evrensel boyutla, gerekse insanın yapısal özellikleri ile bire bir örtüşmesi sebebiyle bu ihtiyaca en iyi şekilde cevap verebilecek bir dindir. Ancak, İslâm'ın mevcut anlaşılma biçiminin, insanlığın bundan sonraki beklentilerine cevap verebileceğini düşünmek pek mümkün değildir. İslâm'ın yeniden anlaşılması, yorumlanması, gerekmektedir. Daha doğru bir ifade ile, din anlayışında yeniden yapılanma acil bir ihtiyaç haline gelmiştir. Din anlayışında sağlıklı bir yeniden yapılanmanın gerçekleşebilmesi, öncelikle, din alanının bilimsel yöntemlerle araştırılmasına, bu alanda bilimsel araştırma yapacak olanların “dinden çıkma korkusu”ndan kurtularak, geçmiş, içinde bulunulan zaman dilimini ve geleceği eleştirel bir yaklaşımla iyi okuyup, Kur'ân merkezli bir anlayış biçiminin mimarları olmalarına, özgürce düşünüp sağlıklı fikirler üretmelerine, toplumun bilgi seviyesinin de üretilen yeni fikirleri kolayca kabul edebilecek düzeye ulaşmasına bağlıdır.

III

İslam dinamik bir dindir.

Dinin doğru anlaşılması, büyük ölçüde doğru tarih telakkisine bağlıdır. Çünkü, insan tarihsel bir varlıktır ve insanın olduğu her yerde görü-

13. Z. Brzezinski, Kontrollden Çıkmış Dünya, 81.

len, kültürün ve uygarlıkların biçimlenmesine birinci derecede etkin olan bütün dinler tarih içinde ortaya çıkmışlardır. Bir başka ifadeyle, “din” olgusunun gerek fikir, gerekse kurumlaşma yönünden tarihten soyutlanması mümkün değildir. Bu bakımdan “din” geçmişin doğru anlaşılmasında anahtar görevi görür; tarih de, “din”in bilgi boyutunu ve kurumlaşma aşamalarını aydınlatır. Sağlıklı bir “tarih bilinci” olmadan İslâm’ın dinamik bir din olduğu hususunu layıkıyla kavrayabilmek biraz zordur.

Tarih, her ne kadar zaman zaman “geçmiş” anlamında kullanılıyorsa da, tarihçilerin, ya da tarihle ilgilenenlerin yakaladıkları belge ve kalıntılara, bulabildikleri izlere dayanarak geçmişten bize taşıdıklarından ibarettir; hiçbir şekilde geçmişin bütünü kuşattığı söylenemez. “Geçmiş”le “tarih” ontolojik olarak birbirinden farklıdır. “Tarih, dünya hakkındaki bir dizi söylemden biridir. Bu söylemler, dünyayı (görünür olarak üzerinde yaşadığımız fiziksel maddeyi) yaratmazlar; ama onu kendilerine mâl ederler; sahip olduğu bütün anlamı ona söylemler verir. Dünyanın, tarihin (görünürdeki) soruşturma nesnesini oluşturan bölümü geçmiştir. Şu halde bir söylem olarak tarih, nesnesinden farklı bir kategori oluşturur; geçmiş ile tarih, farklı şeylerdir. Bunun yanında geçmiş ile tarih, geçmişin sadece tek bir tarihsel okunuşunu kaçınılmaz kılacak biçimde birbirine dikilmiş de değildir. Geçmiş ile tarihin seyri birbirinden bağımsızdır; birbirinden dağlar kadar uzaktırlar. Bu yüzden aynı soruşturma nesnesi, farklı söylemsel pratikler tarafından farklı biçimlerde okunabilir (bir manzara, coğrafyacılara, sosyologlara, tarihçilere, sanatçılara, iktisatçılara vs. tarafından farklı biçimlerde okunabilir/yorumlanabilir); bu arada her biri kendi içinde, zaman ve mekan dışı farklı yorumsal okumalar vardır; tarih sözkonusu olduğunda tarihyazıcılığı buna tanıktır”¹⁴.

Yanlış tarih telakkisi, ya geçmişi kutsallaştırmak, ya da yok farzetmek şeklinde ortaya çıkar. Her iki durum da sonuç itibarıyla aynıdır: İnsanın geçmişin esiri olmasına sebep olur. Çünkü, geçmişi kutsallaştırmakla, geçmişi yok farzetmek arasında pek fazla bir fark yoktur; ikisi de geçmişin doğru anlaşılmasını engeller. Geçmişi doğru anlayamayan insanlar, onun ağırlığı altında ezilmeye mahkûm olurlar.

Müslümanların zihinlerindeki tarih tasavvuru, hem geçmişle özdeş algılanması, hem de realitelerle örtüşmeyişi sebebiyle doğru değildir. Bu durum, erken devir idealizasyonu yoluyla İslâm’ın dinamik boyutunun gözardı edilmesine yolaçtığı gibi, Hz. Muhammed’in muhteşem tarihî kişiliğinin efsanelerin oluşturduğu kalın sis tabakasının arkasında kaybolmasına da vesile olmuştur. Hz. Muhammed’in gerçek çehresinin ortaya konulması, sadece Müslümanların değil, insanlığın geleceği açısından da büyük önem taşımaktadır.

14. Keith Jenkins, Tarihi Yeniden Okumak, çev. B. S. Şener, Ank. 1997, 17-18.

Hız. Muhammed'i anlama konusunda ana çerçeveyi Kur'ân'dan aldığımız zaman, - Kur'ân Allah'ın insanoğluna mesajı olmasının yanında, Hız. Muhammed'in risalet dönemi hakkında bizi aydınlatan bir tarih vesikasıdır- Müslümanlar arasındaki yaygın nübüvvet anlayışının ve peygamber tasavvurunun Kur'ân'la ve gerçeklerle ne ölçüde örtüşüp örtüşmediğini tespit etme imkanı bulabiliriz. Kur'ân, Hız. Muhammed'in "vahiy alan bir beşer" olduğunu belirtir¹⁵. Vahiy tecrübesi Hız. Muhammed'in kendine özgüdür; onun, vahiy almanın dışında "normal bir insan" olduğu gerçeğini gölgeleyen her türlü bilgi, nerede olursa olsun, kimden gelirse gelsin, şüphe ile karşılanmalıdır. Hız. Muhammed, peygamberlikle görevlendirildiği ana kadar bir peygamberlik beklentisi içinde değildir. Hız. Muhammed'in, peygamberlikle görevlendirilmeden önceki hayatı hakkında, onun peygamber olacağını açıkça belirten, ya da ima eden bütün rivayetlerin, "tarihin geriye doğru işletilmesi"nin ve sevilen bir insanın hayatının bütün aşamalarında olağanüstülükler aranması arzusunun doğal sonucu olarak ortaya çıktığı düşünülebilir.

"Nübüvvet" anlayışı ve Hız. Muhammed'le ilgili tasavvur Kur'ân'a ve realitelere uygun olmadığı müddetçe, İslâm'ın doğru anlaşılacağından söz etmek pek mümkün olmaz.

İslâm dini, ondört asır önce, Hız. Muhammed'e Allah katından gelen vahyin etrafında şekillenmeye başlamıştır. Allah, Hız. Muhammed'i peygamberlikle görevlendirmiş, insanları "uyarması" için vahiy göndermiştir¹⁶. Hız. Muhammed de, yirmiüç yıllık peygamberliği süresince Allah'tan Cebrail aracılığı ile almış olduğu vahyi, geldiği şekliyle insanlara ulaştırmıştır¹⁷.

Din olarak İslâm, fikir planında Kur'ân'da mevcuttur. Hız. Muhammed, "örnek" sıfatıyla, insanlığın sonuna dek devam edecek olan kurumlaşma sürecini başlatmıştır. İslâm, her zaman ve mekanda vahyin ve aklın ışığında yeniden anlaşılacak dinamik bir dindir. Kur'ân'ın, Allah katından geldiği haliyle "korunmuş" ve "korunacak" olması, İslâm'ın özündeki İlâhî niteliğin, insan eliyle gerçekleşen kurumlaşmanın bütün aşamalarında sürdürülmesi anlamına gelmektedir. Kur'ân, insanın yapısal özelliklerinin ve yaratıcı yeteneklerinin bir ürünü olarak kurumlaşmaların ve her türlü dinî nitelikli oluşumun, ne ölçüde "İslâmî" oldukları konusunda tek ölçüttür.

-
15. "De ki: 'Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Bana, Tanrınız'ın tek bir Tanrı olduğu vahyolunuyor. Artık O'na yönelin, O'ndan başlanma dileyin; ortak koşanların vay haline!'. Fussilet, 6; ayr. bk. Ahkâf, 9; Kehf, 110.
 16. (Ey Muhammed!) De ki: 'Ey insanlar! Ben, göklerin ve yerin hükümranı, kendisinden başka tanrı bulunmayan, diriltlen ve öldüren Allah'ın hepimiz için gönderdiği elçisiyim. Öyleyse Allah'a inanın; Allah'a ve Onun sözlerine inanan, Elçisi Ümmi Peygamber'e de inanın ve doğru yolu bulmanız için ona uyun'. A'raf, 158; ayr. bk. Ahzâb, 40; Ahzâb, 45-46; Ra'd, 30.
 17. Cinn, 22-23; Maide, 67, 99.

İslâm'a göre Hz. Muhammed son peygamberdir¹⁸; İslâm son dindir; Kur'ân, Allah katından gelen son ilahî kitaptır. Bu durumda, insanlığın değişmesine paralel olarak ihtiyacı karşılayacak bir "yeni din"den söz etmek, elbette mümkün olmayacaktır. Ancak, toplumun, kültürün, anlayışın sürekli değiştiği, hatta "değişim" in değişmeyen bir gerçeklik olduğu bilinmektedir. İslâm'ın, her zaman ve mekanda yeniden anlaşılacak "dinamik" bir din olması, onun evrenselliğinin bir gereğidir.

İslâm, Hz. Muhammed'e inen ilk vahiyyle birlikte insanların dünyalarını aydınlatmaya başlamıştır. İslâm, bir din olarak hem kendilerinin Müslüman olduğunu söyleyen insanlar için bir paradigma görevi görmüş, hem de paradigmalarının şekillenmesinde en etkili unsur olmuştur.

Hz. Muhammed'in sağlığında, Kur'ân merkezli, içinde yaşanılan zaman diliminin ve içinde bulunulan mekânın ihtiyaçları doğrultusunda bir yapılanma söz konusudur. İslâm, devlet geleneğinden yoksun olan, kabileciliğin hayatın bütün alanlarında en önemli belirleyici öge olduğu, putperest bir toplumun içine doğmuştur. Kur'ân'ın Mekke döneminde nazil olan âyetleri, ağırlıklı olarak insanların inanç dünyalarını Tevhid çizgisinde yeniden kurmaya yöneliktir. Medine döneminde inen âyetlerde ise, toplumsal boyut taşıyan ilkeler ağırlık taşımaktadır.

Hz. Muhammed vefat ettiği zaman Medine'nin nüfusu, en iyimser tahminlerle 15.000 kişidir. Bu bize, Veda Haccı esnasındaki 100.000 rakamının ne kadar abartılı olduğunu da göstermektedir. İslâm'ın erken döneminde, kurumlaşma aşamasının başlangıcında, Müslümanların sayısı onbinlerle ifade ediliyordu. Bugün, Müslümanlar, birbuçuk milyara yaklaşmışlardır. İslâm'ı anlamaya çalışırken, beş milyarı aşan dünya nüfusunu ve Müslümanları düşünerek anlamaya çalışmak gerekmektedir. Bir başka ifadeyle, İslâm'ın yeni anlaşılma biçimi, sayıları artık milyarlarla ifade edilen insanlar göz önüne alınarak geliştirilmelidir.

İslâm'ın geldiği dönemde, din, doğal olarak hayatın bütün alanlarında fiilen etkin olmuştur. O dönemde, bir din-hukuk, din-siyaset, din-iktisat, din-kültür, din-devlet vs. ayırımından söz etmek; o toplumda alanlar ayırımının mevcut olduğu düşünmek pek mümkün değildir. Alanların ayırımı, toplumun kültür düzeyi ile, gelişmişliği ile doğru orantılıdır. İşin gerçeği, İslâm'ın geldiği zaman diliminde, dünyanın hiçbir yöresinde toplumsal hayatı belirleyen kurumlaşmalar gelişmiş ve belirginleşmiş değildi. Devlet geleneğinden bile yoksun olan bir toplumda, kurumlaşmaların birden bire oluşacağını beklemek de doğru değildir.

Hz. Muhammed'in sağlığında, devlete doğru giden ilk adımların atıldığı söylenebilir. O dönemde, Müslümanların yaşadığı toprak vardır; sı-

18. Ahzâb, 40.

nırları az çok belli olmuştur; Hz. Muhammed, hukukun kurumlaşması yolunda önemli çabalar sarfetmiştir. Hz. Ebu Bekir'in kısa süren hilafeti, Peygambersiz hayata intibak çabaları ile geçmiştir. Devlet denilebilecek oluşuma daha çok Hz. Ömer zamanında, esas olarak da Muaviye ile birlikte rastlamaktayız. Böyle bir ortamda, toplumdaki kurumlaşmalarda, ister istemez din ögesi öne çıkmış olmaktadır.

İslâm'ın geniş alanlara yayılması, yeni kültürlerle, uygarlıklarla temas etmesi, toplumsal değişme ve gelişme, ister istemez din alanındaki kurumlaşmanın farklılaşmasını, yeni yapılanma biçimlerinin ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Hem siyasî ve itikâdî mezhepler, hem de fikhî mezhepler, bu sürecin doğal sonuçları olarak ortaya çıkmıştır.

Mezhepler ve tarikatlar teşekkül ettikten sonra, insanların din anlayışları, Kur'ân'a göre ve içinde yaşanılan gerçekliklere göre değil, onlara sunulan şablonlara göre şekillenmeye başlamıştır. Bu durum, İslâm dünyasındaki ilk dönemlerde mevcut olan fikrî dinamizmin kaybolmasına, insanların hicrî üçüncü, dördüncü asırların din anlayışı ile hayatlarını idame ettirmelerine yol açmıştır. Daha da ötesi, parçalar öne çıkmış, İslâm'ın kendisi kaybolmuştur.

Mezheplerin önemli bir kısmı, Kur'ân'la bağlantılarını yitirmeleri sebebiyle, kendilerini İslâm'la özdeşleştirme yoluna gitmişlerdir. Haricilerin "Hüküm ancak Allah'a aittir" sloganı etrafında odaklanarak, Kur'ân'ı şekil yönünden öne çıkarmalarına rağmen, amel-iman bütünlüğünü iddia ederek Müslümanların çoğunluğundan ayrılmaları, sadece kendilerini Müslüman olarak görmeleri, ilk altı yılından sonra Hz. Osman'ı, Tahkim'den sonra Hz. Ali'yi tekfir etmeleri, din alanındaki kurumlaşmanın olumsuz olduğu zaman toplumu nasıl parçalayabileceğinin, yaralayabileceğinin bir örneği olarak anlaşılabilir. Aynı şekilde Şia'nın da, daha sonra teşekkül eden imamet anlayışlarının doğru olduğunu ispatlayabilmek için, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın Hz. Ali'nin Allah'tan ve Peygamber'inden gelen hilafet-imamet hakkını gasbettiklerini ileri sürmeleri; Kur'ân'ı otantikliğini tartışmaları, hem tarihin geriye doğru işletilmesinin ve yeniden inşa faaliyetinin bir ürünü, hem de din alanındaki kurumlaşmanın farklı bir versiyonudur. Her mezhebin, kendine göre, çoğu zaman gerçeklerle uyuşmayan bir tarih telakkisi ve din anlayışı vardır.

Mezheplerin, insan ürünü olduğunu ve her ne sebeple ve her ne şekilde olursa olsun, İslâm'la özdeşleştirilmelerinin mümkün olmayacağını anlayıp, İslâm'ın dinamik boyutunu vahyin, aklın ve bilimin ışığında öne çıkartmadan, din alanında bir yeniden yapılanmadan söz etmek anlamsız olur.

Bugün gelinen noktada İslâm'ın yeniden anlaşılabilmesi için, öncelikle dine bakış açımızın değişmesi gerekmektedir. Artık, İslâm'ı hayatın

bütün alanlarında “ontolojik” olarak aramanın dönemi geçmiştir. İslâm’ın siyâsîlerin elinde oyuncak olmaması için; çarpık din anlayışının insanlara dünyayı “Müslümanlık” adına zehir etmemesi için; çarpık din anlayışının toplumu parçalamaması için, toplumsal hayatın akışında etkin olan alanların birbirlerinden ayrılması ve birbirlerinin egemenlik alanlarına tecavüz etmeden, hayatın daha da sağlıklı ve güzel olması için etkin olması gerekmektedir. Din, tıpkı güneş gibi yukarıda olmalı ve ısıtmalı, ısıtmalıdır.

İslâm dini, Kur’ân Hz. Muhammed’e yeni iniyormuşcasına, vahiy eksen olarak yeniden anlaşıldığı takdirde, hem çağdaş insanın, hem de gelecekteki Bilgi Toplumu insanın ihtiyaçlarına cevap verebilir.

IV

İnsan, “oluş” halindeki bir varlıktır. İlk hücrelerin teşekkülüyle birlikte başlayan bu sürecin ilk aşaması, insanın son nefesini vermesiyle birlikte tamamlanmış olur. İnsanoğlu, değişmeyi farketmese bile, hem fizyolojik, hem de psikolojik yönden sürekli yenilenir, tazelenir. Her insan, her an yeni bir insandır. Bu durum, insanoğlunun “kendini gerçekleştirme”si”ne, kendini “inşa” etmesine imkan sağlamaktadır.

İnsanın yaratılış amacı, daha önce de ifade etmeye çalıştığımız gibi, ömür denilen kısa zaman diliminde, toplum içinde, kendini gerçekleştirme, “inşa” etmedir. Bu bağlamda din, insan için, bir “araç” niteliği taşımaktadır. “Oluş” halindeki bireylerden oluşan toplum da, doğal olarak sürekli değişen bir toplum olacaktır. Din, değişimi etkileyen ve değişimden de etkilenen bir olgu olarak iki yönden bu değişim sürecinin içindedir.

İnsanlar, insanca yaşayabilmek için, “din”e muhtaçtırlar. Din, uygarlıkların mayasını oluşturmuştur. Din, çift yönlü kesen bir kılıç gibidir; doğru anlaşılmadığı zaman, dinamik boyutu kaybolur ve her türlü gelişmenin önünü tıkayabilir. Din, insan fitratına uygun olarak anlaşıldığı zaman, bireyin yaratıcı yeteneklerini en üst seviyeye çıkartır.

Din, insanların birbirlerini anlayabilmeleri için gerekli olan temel iletişim kodlarını bünyesinde taşır. Dini bilen insanlar, din konusundaki tavırları ne olursa olsun, birbirlerini daha kolay anlayabilirler. Din hakkında doğru bilgi sahibi olmak, dindar olmayı gerektirmez; dindarlık bireysel bir tercihtir. Din, insanların anlam arayışlarına cevap verir. Din, insanların geçmişi doğru anlamalarına katkıda bulunur ve geçmişin esiri olmamak için onları uyandır.

İslâm dini, bireysel kurtuluşu esas alır.

İslâm dini, toplumsal planda, adaletin gerçekleştirildiği ahlâklı bir toplumu hedeflemiştir.

İslâm dini, siyasî meseleleri insana bırakmıştır. İnsan, insanca yaşayabileceği siyasî yapılanmayı, vahiyden ve insanlığın tarihin başlangıcından bu yana ulaştığı bilgi birikiminden yararlanarak gerçekleştirecektir.

Kur'an, insanın, insanı, eşyayı, olay ve olguları doğru anlamasına, doğru düşünmesine imkan sağlamak; evrendeki konumunu doğru tespit etmesine yardımcı olmak; onu geçmişin esiri olmaktan kurtarmak için Allah katından gelmiş olan bir "öğüt"tür; "rehber"dir; bir "uyarı" kitabıdır. Hz. Muhammed, Allah katından almış olduğu vahiyle insanları uyarmıştır.

Kur'an, bir hukuk kitabı değildir. Kur'an'da yer alan hukukla ilgili âyetler, Kur'an'daki haliyle "hukuk" ifade etmez. Bunların hukuk ifade edebilmesi için, hukuk alanına taşınması, hukuk diline tercüme edilmesi, hukuk mantığı ve içinde yaşanan gerçeklikle yoğrulmuş hukuk kalıplarına dökülmesi gerekmektedir. Bu bakımdan, İslâm Hukuku, beşerî bir hukuktur. İslâm, adaletin tesisi için, bağımsız yargının mevcut olmasını ve hukukun üstünlüğünü bir zorunluluk olarak görür.

Kur'an'ın muhatabı, toplumda mevcut olan herhangi bir kurum değil; bireydir. Hukukla ilgili âyetlerden birey öncelikle "öğüt" olarak yararlanır; ona dayalı olarak fikir üretir, değerler üretir. Müeyyidelerin uygulanması, bireyin işi değildir. Ceza, -eğer hukuktan söz edilecekse- bireyler tarafından değil, hukukla ilgili kurumlar tarafından belirlenir, tatbik edilir. Aksi taktirde, toplumda kaos ve anarşi çıkar; hukuktan söz edilemez.

İslâm'ı doğru anlayabilmek için, Kur'an'a, Kur'an'ın istediği perspektiften bakmayı öğrenmemiz lazımdır. Allah kelamı olan Kur'an anlaşılacak için indirilmiştir. Kur'an'ı anlamaya çalışmanın hiçbir ön koşulu yoktur. Her insan, yeteneklerine, bilgi birikimine, ilgi yoğunluğuna bağlı olarak Kur'an'ı anlamaya çalışır. Kur'an'ın her türlü yorumu beşerîdir. Ebû Hanife'nin ifadesiyle, "Tenzil'in inkarı söz konusu olmadığı müddetçe, te'vilin inkarı küfrü gerektirmez".

Din anlayışındaki farklılaşmaların kurumlaşması sonucu ortaya çıkan mezhepler, bütünüyle beşerî oluşumlardır. Hiçbir mezhep dinle özdeşleştirilemez.

Kur'an, bütün peygamberlerin çağrılarının özünü Tevhid'in oluşturduğunu belirtir. Bir insan, hangi mezhepten, hangi meşrepten, hangi ırktan olursa olsun, eğer Kur'an'da belirtilen temel iman esesleri olan Allah'a, Ahiret gününe ve Hz. Muhammed'in peygamber olduğuna inanıyorsa, o kimse Müslümandır. Allah'a giden yolun tek bir yol olduğunu söylemek mümkün değildir. Müslüman olmak, Allah'ın istediği gibi bir insan olmayı kolaylaştırır.